

# OLCAYTU HAN DEVRİNDE HORASAN'DA İLHANLI-ÇAĞATAYLI MÜCADELELERİ

THE İLHANLI-ÇAĞATAYLI STRUGGLES AT HORASAN İN OLCAYTU KHAN PERIOD

ilhan ERDEM\*

## ÖZET

Cengiz Han soyundan gelen İlhanlı ve Çağataylı hanedanları arasındaki düşmanlık, Tuli 'nin oğlu Mönkke 'nin Büyük Moğol Kağanlığına seçilmesinin ardından 1258 yılında İran'da Büyük Kağan'ın kardeşi Hülagu tarafından İlhanlı devletinin kurulmasından sonra başlamıştır. İki taraf arasında daha çok Horasan üzerinde yaşanan anlaşmazlık ve mücadeleler yarım asır fasılalarla sürmüştür. Bu dönemdeki kavgaların çoğu Büyük Kağanlığın desteğini alan İlhanlılar lehine tecelli etmiştir. İlhanlılar, Çağataylılara hasarı ile karşı koyabildikleri gibi Anadolu ve Suriyenin de dahil olduğu batı istikametinde genişleme ve etkili politikalar oluşturma başarısını göstermiştir. XIV. yy'a girildiğinde ise Orta Asya'da meydana gelen kenden önce yaşlı-Çağataylı ilişkilerindeki dengeyi Çağataylılar lehine değiştirdi. Bu dönemde Ögedeyli/eri saf dışı bırakarak tüm Türkistan 'a hakim olan Çağataylılar, Büyük Kağanlığın da Çin 'e çekilmesiyle Cengiz Han 'ın büyük mirasçısı olarak büyük güç ve saygınlık kazandılar. Bu gelişme İlhanlılara Olcay tu Han zamanında Horasan 'ı tehdit etme şeklinde yansıdı. Devletin en büyük eyaletinin Çağataylı baskısı altında kalması ile İlhanlı güçlerinin büyük bölümü doğuya kaydı. İlhanlı politik önceliğinin değişmesi ile Anadolu ve Suriye üzerindeki Moğol baskısı hafifledi. Bilhassa Anadolu 'daki Türkmenler yeni oluşturdukları siyasi teşekküllerinin gelişip kökleşmesi için uygun zamanı buldular. Olcaytu Han ve hatta selefi Ebu Said Çağataylılar ve zaman zaman da Anadolu 'daki 'Türkmenlere başarı ile karşı koydularsa da ileride iki bölgede olgunlaşacak gelişmelere engel olamadılar. Sonuçta İlhanlıların iki ucu doğu ve batı ekseninde yaşanan gelişmeler Osmanlı ve Timur lu si vasi oluşumları olarak XI. Aşırın başında zirveye ulaşmış bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Yakın Doğu 'da bu oluşumların temellerinin atılması Olcay tu Han devrine rastlar.

**Anahtar Kelimeler:** İlhanlı-Çağataylı, Olcaytu Han, Horasan

## ABSTRACT

The hostility between Çağataylı and İlhanlı dynasties originated from Cengiz Khan family begins after Mönkke 's election, who is Tuli 's son, to the Great Mongul Khanate following the foundation of İlhanlı State by Great Khan 's brother, Hülagu in Persia in 1258. The discordances and struggles on Horasan mostly between two States continue at intervals half a century. Most of the struggles in that period result in favour of İlhanlı State supported by the Great Khanate. İlhanlı State fights against Çağataylı State successfully and at the same time. It has become successful in the expansion policy in the direction of west including Anatolia and Syria and in the creation of effective policies.

The developments in the Middle Asia in the 14<sup>th</sup> century change the equilibrium between Çağataylı and İlhanlı relationships in favour of Çağataylı State. At that time Çağataylı State ruling over the whole Türkistan eliminating Ögedey State, attains great power and prestige as the greatest heir of Cengiz Han together with the regression of the Great Khanate to China. That development gives way to the menacing of Horasan in the time of Olcaytu Khan by İlhanlı State. The greatest province of the state is oppressed by Çağataylı State and most parts of İlhanlı State move to the east. Together with that development, the Mongul oppression over Anatolia and Syria decreases. Especially, the Türkmen in Anatolia have enough time to develop and fix firmly the newly constructed political organizations. Olcaytu Khan and even his predecessor Ebu Said fight against Çağataylı State successfully but they are unable to prevent the developments which will crop up in two districts in the future. As a result, the developments on the line of east and west, both ends of İlhanlı State, will emerge as political occurrences of Ottoman and Timurid at the top point at the beginning of the 15<sup>th</sup> century. The foundations of these occurrences in the Near East are set up in the time of Olcaytu Khan. **Key Words:** İlhanlı- Çağataylı, Olcaytu Khan, Horasan

İran sahasında kurulmuş olan İlhanlı devleti ile Maveräünnehir merkezli Çağataylılar arasında ilk zamanlarından itibaren soranlar çıkmıştır. Siyasi anlamda birbirlerine üstünlük kurma çabası içinde bulunan bu iki Moğol devleti arasındaki asıl sorun ve çekişme, zengin doğal kaynaklara ve geniş otlaklara sahip Horasan üzerinde yaşanıyordu. İlhanlı devleti kurulmadan önce Horasan, Çağataylıların denetiminde idi. Cengi/ Han'ın ölümünden sonra Ögedey ulusunu ile birlikte hareket eden Çağataylılar, Büyük kağan üzerindeki nüfuzlarını kullanarak geniş topraklara hükmetme imkânı buldular(1). Bu durum Tuli'nin oğlu Mönkke'nin(Mengü) tahta çıkışına kadar sürdü. Mönkke. Cuci ulusundan Altm-orda hükümdarı Ban Han'ın desteği ile 1250 yılında büyük kağan seçilince Moğollar arasındaki güç dengesi değişmeye başladı. Daha önceleri mutlak hakim olan Ögedey ve Çağatay ulusları saf dışı edilerek sindirildiler. Ardından da imparatorluk Cuci ve Tüü uluslarınca paylaşıldı. Bölüşümde Cuci bütün Doğu Avrupa, Kafkaslar, Kıpçak sahrası ve Harizm'in büyük bölümünü alırken Moğolistan, Çin ve Yakın Doğu Tuli ulusuna verildi. Kağan Mönkke kardeşleri Kubilay ve Hülagu'yu uluslarına tahsis edilen sahalara yönetmekle görevlendirdi. Kubilay Çin'e giderken Hülagu da Yakın Doğuya gönderildi. Moğolistan'dan başlayarak uzun ve yorucu bir sefer sonunda 1258 yılı başında Bağdad'a ulaşan Moğol prensi Hülagu. Müslüman dünyasının manevi lideri konumundaki Bağdad-Abbasi halifeliğini tarihe karıştırmış; ardından da payitaht Tebriz olmak üzere yeni bir Moğol şube devleti kurdu. Tarihçiler tarafından İlhanlı ismi verilecek devletin sınırları Anıu Deryadan başlayıp Anadolu'ya ve Suriye "ye kadar uzanıyordu. Daha önceleri Çağataylıların elinde olan Horasan da büyük ölçüde İran'da yeni kumlan\* İlhanlı devletinin sınırları dahilinde kalıyordu(2). Mönkke Kağan'm hükümler döneminde Çağataylar bu oluşuma itiraz etmediler ve sessiz kalmayı yeğlediler. 1259 yılında Moğol büyük kağanı Mönkke vefat edince Çağataylar iddia ettikleri haklarını almak için harekete geçmek istedilerse de bu kez kağanlık seçimlerinde İlhanlılarla aynı safta yer alınca emellerini bir süre ertelemek zorunda kaldılar. Bu zamandaki Moğollar arasındaki iktidar mücadelesinde Cuci ulusunu Ögedeylerle beraber Arık-buka'yı tutarken. Çağataylılar ile İlhanlılar Kubilay" in yanında yer almışlardı.Bu sebeple mücadele Çağataylılar ile değil, Kafkaslarda Cuci

\* (Yrd.Doc.Dr.) A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi 1-Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan-güşa(Türkçe Tere. M. Öztürk), Ankara 1988, c. I, s. 283-4; R. Grosset, Bozkır İmparatorluğu(Türkçe Tere. Reşat Üzmen). II. Baskı, İstanbul 1993, s.313-5. 2- Reşidüddin,F., Camiü't-Tevarih(Yay. B. Kerimi), Tahran 1338. c.II,s.684-7; Cüveyni, Cihan-güşaJ II.s.56-62.

ulusuna mensup Altm-orda ile yaşandı. İlk etabı İlhanlılar üstün kapattılar(3).

1265 yılı başında Hülagu'nun ölümü ile bölgedeki mevcut denge yeniden bozuldu. Yerine geçen oğlu Abaka Kafkaslarda yine Altm-orda ile uğraşmak zorunda kaldı. Çağataylar ise kendi iç sorunları ile meşguldü; fakat 1267 yılından sonra dimim değişmeye başladı. Bu tarihte kağanlık iddiası ile Kubilay'a isyan bayrağını açan Ögedey ulusundan Kaydu, bu mücadelede Çağataylılar'dan Barak'ın desteğini aldı. İki müttefik arasında varılan anlaşmaya göre kağan olarak Kaydu İli havzası ve Turfaira sahip olurken. Maveräünnehir'in büyük bir bölümü ile Horasan da Barak'a tahsis ediliyordu. Bu anlaşma İlhanlı topraklarına bir tecavüz düşüncesinden öte adeta savaş ilamı idi. Nitekim Barak, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1270 yılında Kaydu'nun desteğinde Horasan'a girdi. İlhanlılar hazırlıksız yakalanmışlardı. Barak karşısına çıkan ilhanlı müfrezesini kolayca mağlup etti ve Mayıs ayı sonuna kadar hemen bütün bölgeyi kontrolü altına aldı. Çağatay hükümdarı Nişapur önlere ulaştığında Herat hükümdarı Fahreddin Kert gelerek itaatini sundu. İlhanlı hükümdarı Abaka bu son derece tehlikeli vaziyet karşısında , Kafkaslar'daki bir Altm-orda saldırısına dahi aldmnadan büyük bir kuvvetin başında Horasan'a hareket etti. O kadar endişeliydi ki Anadolu'da Memlûklere karşı konuşlanmış olan kıtal anuülkenin savunmasız kalacağını bilmesine rağmen , yanında götürdü. Öte yandan Barak, İlhanlı hükümdarının gelişinden habersiz, Horasan'da hakimiyetini yerleştirmeye çalışıyordu. Hiç beklemediği bir anda Abaka karşısına çıktı. 22 Temmuz 1271'de Herat yakınlarında cereyan eden ve çok şiddetli geçen muharebeden, zor da olsa İlhanlılar galip çıktılar. Çağataylı Barak ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmiş bir şekilde Maveräünnehir' diyarına çekildi. Çok geçmeden burada müttefiki Ögedeyli Kaydu tarafından ortadan kaldırıldı. (1271 yılı sonları). Bu yenilgi ile Çağatay devleti ve ülkesi önceki dönemlerden daha fazla olarak Kaydu'nun denetimine girdi. Ögedeyliler mutlak bir üstünlük sağladılar. Öyle ki Kaydu Çağataylı hükümdarları doğrudan kendisi atamaya başladı. Bu meyanda Barak'm ölünTünden sonra yerine geçen Tuka Timur(1272-1274) ve Tuva'yı(1274-1306) bizzat atamıştır(4). Öte yandan Çağatay saldırısını unutmamış olan İlhanlı hükümdarı karşılık vermekte gecikmedi. 1272 Sonbaharında Harizm'e giren bir İlhanlı ordusu Ürgenç ve Hive'yi yağmaladı. Akbek komutasındaki bir kol da

- 3- Reşidüddin. Camiü't-Tevarih, II, s. 730-733; B. Spuler, İran Moğolları( Türkçe Tere. C. Köprülü). Ankara 1957, s. 64."
- 4- Reşidüddin, Tarih-i Mübarek-i Gazani-Abaka'dan Argun'a(Yay. K. Jahn), Prag 1941. s. 30-3 2; Grosset, Bozkır İmparatorluğu, s.317-320.

Maveraünnehife yöneldi ve 1273 Ocak ayında meşhur Buhara kentim ele geçirdi. Kentte büyük bir yağma ve talan harekeline girişen ordu Çağayayların mukabil taarruzları sonucu geri çekilmek zorunda kaldı. Son saldırı Mavcraünnehir ve Harizm'de büyük zarar ve kayıplara yol açarken, siyasi alanda da Çağa tayları Ögedeylilere daha da yakınlaştırdı. Devrin Çağataylı hükümdarı Tuva sonuna kadar Kaydu'yı destekledi. Bununla beraber uzun süre İlhanlılar ile Çağataylar arasında önemli bir çatışma yaşanmadı. Çağataylılar mevcut statüyü olduğu gibi kabullendiler. İlhanlılar'm Kafkaslar ile Suriye'de Altm-orda ve Memlükler karşısında düştükleri güç durumları bile değerlendirmeyi düşünmediler. İlhanlılar ise politik güç ve enerjilerini Suriye ve Kafkasya'da hakimiyet kurma yolunda harcadıklarından doğu komşuları Çağataylılarda ve hatta Türkistan'da ne olup bittiğine önem vermediler(5).

1301 yılında Kaydu'nun Kağanlığı Kubilay ailesinden geri almak ve onları Karakurum' dan çıkarmak için gerçekleştirdiği hareket tam bir hezimetle sonuçlanmış, geri çekilme esnasında da Kaydu hayatını kaybetmişti. Ogedeyli hükümdarın ölümü Çağataylılar'ın kurtuluşu olmuştur. Onlar bağımsızlıklarına tekrar kavuşmuşlar, kaybettikleri toprakların hemen tamamını 1306 yılı sonuna kadar elde etmişlerdir. Öyle ki Çağataylı hükümdar Tuva'mn faaliyetleri sonucunda Ogedeyliler adeta tarih sahnesinden silinmişlerdir. Çağataylılar'm başarıları ve Moğol ulusları arasında önemli bir güç haline gelmeleri İlhanlıları oldukça endişelendirmişti. Gerçekte İlhanlıları tedirgin eden başka faktörler de vardı. Bunların en başında da Çağataylılar'ın bir süredir Horasanın doğusunda gösterdiği faaliyetler gelmektedir. Tuva'nın 1297 yılında Pencap'a kadar gerçekleştirdiği seferin ardından oğlu Kutluk Hoca Afganistan'a yerleşmiş ve buradan Hindistan'a seferler düzenlemeye başlamıştı. İlhanlılar ülkelerinin güney-doğusunda yeni bir Çağataylı oluşumuna izin vermeleri , güvenlikleri ve iktisadi çıkarları açısından,düşünülemezdi. Sultan Olcaytı bu tehlikeli oluşumu daha şehzadeligi sırasında görmüş ve tedbirlerini de almaya çalışmış idi. O asıl müdahaleyi ve köklü tedbirleri hükümdarlığı zamanında alacaktır<sup>6</sup>.

Sultan Olcaytı İlhanlı tahtına çıkar çıkmaz Büyük Kağan'a Çağataylıları şikayet etti. Ardında 1307 yılında komutanlarından Danişmend Bahadırı Herat melikini tedip için görevlendirdi. Süratle harekete geçen Danişmend, Horasan hududuna ulaştığında mutemet adamlarından Keray'ı Melik Fahreddin'e göndererek itaat etmesini istedi. Herat hakimi kararsız

kaldı. Bu süre zarfında kent önlerine ulaşmış olan İlhanlı emiri teklifi yineledi. Melik Fahreddin'in olumsuz tavır takınması ve hatta İlhanlı temsilcilerine kaba davranması sonucu Danişmend Nişapur'u kuşatma altına aldı. İki taraf arasında şiddetli savaşlar cereyan etti. Bu arada İlhanlı emiri teslim olması için bir teklif daha götürdü. Baskılar karşısında bunalan Melik kararı kentin Şeyhü'l-islamına bıraktı. Şeyh Kutbettin, daha fazla müslüman kanının dökülmemesi için. Herat'm İlhanlılara verilmesine rıza gösterdi. Bu gelişme üzerine Danişmend Balladır kenti teslim alması için oğlu Togay'ı görevlendirdi. Ancak o sırada naip olarak bulunan ve Gurlular arasına etkin bir kişi olan Muhammed Sam kenti teslim etmek istemedi ise de Herat melikinın ısrarları karşısında fazla bir şey yapamadı . Sonunda İlhanlılar kente girdiler. Başta Muhammed Sam olmak üzere bütün önde gelen Gurlular, Melik Fahreddin'in sarayında Danişmend Bahadırı görkemli bir törenle karşıladılar. İlhanlı emiri Gurlular'm bu davranışından memnun olmasına rağmen . Muhammed Şam'a içerlemişti. Şölen esnasında içkiyi fazla kaçıran Danişmend. Şam'ı sorguya çekti ve tehditler savurdu. Meselenin bu şekilde kapanacağı zan edilirken , bu kez Sam harekete geçti. Kendi adamlarının önünde onurunun kırılmasını bir türlü kabul edemedi. Ertesi gün kent içinde çıkılan bir gezinti esnasında İlhanlı emirine tuzak kurdu ve arkadaşlarına öldürttü. Danişmend'i öldürenler arasında Taceddin Yıldız ve Ebubekir Sedid gibi önde gelen Gurlu emirleri vardı. Olay kentte duyulunca iki taraf arasında müthiş bir savaş çıktı. Çatışmalarda pek çok kişi öldü. Moğollar mağlup olarak iç kaleye sığındılarsa da Gurlular buraya da girdiler ve İlhanlı emirlerinin kadın ve çocuklarını esir alarak aralarında paylaştılar. Kentte Moğol avına çıkan Gurlular pek çok kişiyi katlettiler. Tutlak Bala ve Melik Niyaltekin çok az adamıyla kurtulabildiler. Tarihçilerin anlattığına göre o gün Herat'ta kıyamet yaşanmış ve oluk oluk Moğol kanı akmıştır. Olcaytı Han askerlerinin katli haberini alınca son derece üzülmüş, tetbir olarak da Emir Yasavul'u Horasan valiliğine atarken; o sırada Anadolu'da bulunan maktul Danişmend'in oğlu Emir Bucay'ı çağırarak babasının intikamını alması için Herat'a gönderdi. Gerçekte Olcaytı . Horasandaki olayların ardından Gurlular'dan başka Çağataylılar'm da bölgeye nüfuz edebileceklerini hesap etmiş ve bu tasavvurun gerçekleşmesinden büyük bir endişeye kapılarak hazırlıklara girişmişti. Ancak hükümdarları Tuva'nın 1306 yılında ölümünün ardından çıkan iç karışıklıklar ile uğraşan Çağataylılar. Horasan'daki gelişmelere seyirci kalmışlar, müdahalede bulunamamışlardır

6-Kaşani. Cemaleddin, Tarih-i Olcaytu(Yay. M. Hanbeli). Tahran 1345; Grosset, Bozkır İmparatorluğu, s. 325/

7- Hafız Ebru. Zeyl-i Camiü't-Tevarih(Yay. H. Bcyani). Tahran 1317. s. 19-36; Spuler, İran Moğolları, s.123-124.<sup>7</sup>

Emir Yasavül, Bucay'ın intikam hareketinin Horasan'ın güvenliği ile bölgedeki dengeleri bozucu bir etki yapacağını düşünerek olaya müdahale etti. Güvenilir adamı Mehmed Dulday'ı Herat'a gönderip Muhammed Sam ve arkadaşlarını himaye etmek istedi. Dulday hareket emri ile beraber yola çıktı. Herat'a ulaştığında Melik Fahreddin Kert'in vefat etmiş ve Şam'ın kente tamamen hakim olduğu öğrendi. O, Muhammed Şam'a haber göndererek eğer Emir Yasavül'a sığınırsa himaye edileceğini bildirdi. Sam bu teklifi kabul etti. Ancak o sırada Herat'a ulaşarak kenti kuşatma altına alan Emir Bucay, gizli muhabereyi öğrenmişti. O Şam'ı Yasavül'a teslim olmasını önlemek için karşı atağa kalktı. Eğer teslim olursa hiç bir şekilde dokunulmayacağına dair bir ahitname yazarak Muhammed Şam'a gönderdi. Bu arada da kuşatma sebebiyle kentte kıtlık baş göstermişti. Halk Gırlı emire baş vurarak erzak bulmak için kapıların açılmasını istedi. Emir de 5000 kişiye dışarı çıkmaları için izin verdi. Heratlılar'ın kentten çıkışlarını gören Moğol emiri Bucay derhal ahalinin üstüne saldırdı ve onları kente kaçırttı. Son başarısız hareketten sonra Sam .Emir Bucay'a teslim olmaya karar verdi. O önce emirin kardeşi Togan'a gitti. Burada iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre ahali kentten çıkarılacak, kale duvarları yıktırılacak, ardından da İlhanlı askeri kente girecekti. Anlaşma şartları yerine getirildikten sonra İlhanlı askeri 23 Haziran 1307'de Herat'a girdi. Emir Muhammed Sam da Bucay'a teslim oldu. O verilecek her türlü cezayı kabul etti. Emir Bucay. Gırlı emiri ziyafet masasına davet etti. Bir süre sonra içkiden sarhoş olunca asılması için Şam'ı hisara gönderdi. Tam bu sırada Horasan'dan gelmiş olan Emir Yasavül duruma müdahale etti. Muhammed Şam'ı idam olmaktan kurtarıp beraber, onu ve işbirlikçilerini Bucay'a teslim etti. Emir Yasavül, Bucay 'dan Sultan Olcaytu'nun yarlık hükmü dışında kimseyi öldürmemesini ve Herat'ı derhal terketmesini istedi. Bucay. babasının katledilmesi olayına karışanlardan 30 kadar kişiyi öldürdükten sonra Herat'tan ayrıldı. Yanında Gırlı emir Muhammed Sam da vardı.<sup>8</sup>

Bucay'ın ayrılmasından sonra Horasan valisi Emir Yasavül. halkın geri kente dönerek işlerine devam etmelerini istedi. Horasan valisinin yoğun gayretleri sonunda kentte hayat normale döndü ve halk ona duacı oldu. Ne var ki harap durumdaki Herat'ı eski haline getirmek hiç de kolay değildi. Halkın gücü ve çabaları kafi gelmemekteydi. Bu sebepten Emir Yasavül. Herat'ın imarı ile bizzat ilgilenmiş ve bu uğurda pek çok fedakarlıklar yapmaktan da kaçınmamıştır.<sup>9</sup>

Herat'tan ayrılan Bucay. yanında bulundurduğu Muhammed Şam'ı Olcaytu Han'ın yanına göndermeye karar vermişti. O. Gırlı emirin suçunu itiraf ettiğine dair bir mektup ve 500 süvarinin eşliğinde Muhammed Şam'ı yola çıkardı, Bucay'ın faaliyeti Emir Yasavül tarafından duyulunca derhal müdahale etti. Zira mesele Sultan Olcaytu'ya intikal edecek olursa kendisinin konumu sarsılabilirdi. Bu sebeple hemen bir müfreze çıkardı. Onlar kafilere Tus yakınlarında yetişerek geri dönmesini sağladılar. Kafile Herat'a ulaşınca. Emir Yasavül Muhammed Şam'ı yargılayarak katlettirdi( Yasaya ulaştırdı). Olaydan sonra Emir Bucay, intikamı alınmış bir eda ile. Firuzabad'a giderken, Horasan valisi Emir Yasavül da Badgis'i mekan seçti.<sup>10</sup>

Hükümdarları Tuva'nın ölümünden sonra Çağataylar'da başlayan saltanat mücadeleleri ve buna bağlı olarak gelişen iç kanlıklar devam ediyordu. En son olarak tahta çıkarılan Kuncur'un bir buçuk yıl sonra ölmesinin ardından Taliku'nun iktidarı gasp etmesi mücadeleyi ve kaosu daha da artırdı. Nihayet Taliku bir suikastla ortadan kaldırdı (1309). Yerine Tuva'nın en küçük oğlu Kebek Çağatay Han'ı ilan edildi. Kebek iktidarda kaldığı süre içinde devlet otoritesini yerleştirmeye çalıştı. Kısmen de başarılı oldu. Çağataylar'ın içine düştükleri güç durumdan istifade etmek isteyen Ögedeyli Çapar taarruza geçti; ancak kısa sürede yenilgiye uğratıldı. Ögedeyli prens .bütün ümitleri kırılmış bir halde. Çin'deki Moğol imparatorunun yanına kaçtı. Böylece Ögedeyli soyu tarih sahnesinden tamamen silinmiş oldu. Zaferin ardından bir kurultay toplayan Çağatay prensleri, o sırada Çin'de Büyük Kağan'ın yanında bulunan Tuva'nın oğullarından İsen Buka'yı yeni Çağatay Han'ı ilan ettiler(1312 yılı). Kebek de kardeşi lehine tahttan feragat etti. İsen Buka, 1320 yılındaki ölümüne kadar Çağatay tahtında kaldı.<sup>11</sup>

Horasan'ı itaat altına alan İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Altm-orda Devleti ile Kafkaslarda uzun yıllardan beri devam etmekte olan sonum kendi lehine halletmiş; ardından 1312 yılında Memlüklere karşı Suriye'ye bir sefer yaparak önemli sınır müstahkemlerinden biri olan Rakka'yı ele geçirmişti. Bundan sonra o. şimdiye kadar İlhanlı hükümdarların ilgilenmedikleri veya ihmal ettikleri bir soruna el attı. Yukarıda belirttiğimiz gibi. Çağataylar uzunca bir süredir Horasan'ın doğusuna sızmışlar; buradan sık sık Hindistan'a akın yapmaktalar, bazen de İlhanlı topraklarına tecavüz etmekteydiler. XIII. asrın sonlarında Tuva'nın oğullarından Kutluk Hoca , merkez Gazne olmak üzere

8-Hafız Ebru. Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s.36-38; Spuler, İran Moğolları. s. 124. Buradaki bilgi eksik ve hatalıdır.<sup>8</sup>

9-Hafız Ebru. A.g.e., s.39.<sup>9</sup>

10-Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s. 3 9-40; Spuler. İran Moğolları,s.124.<sup>10</sup>

11-Kasanı. Tarih-i Olcaytu, s. 147-150; Grosset. Bozkır İmparatorluğu.s.324.<sup>11</sup>

bölgede(şimdiki Afganistan) yeni bir siyasi teşekkül oluşturmuştu. Bu gelişme güvenlikleri açısından İlhanlılar" ı oldukça tedirgin etmekteydi. Sultan Olcaylı. ileride İlhanlı Horasanını da içine alabilecek yeni Çağataylı oluşumuna müdahale etti. 1313 yılında bir ordu sevk ederek Çağatay lıları Horasan'ın doğusundan çıkardı. Bölgeyi terk etmek zorunda kalan Davud Hoca. Maverünnehir'e giderek Çağatay Han'ı İsen Büke "den yardım istedi. Yeğeninin isteğini geri çevirmeyen İsen Büke, kardeşi Kebek ve şehzadelerden Yasavur'u Davud Hoca'ya yardım için görevlendirdi. Birlikte harekete geçen müttetikler, 1313 Aralık ayında Amu Derya'yı geçtiler. Süratle İlhanlı toprağı Horasan'a giren Çağataylılar, karşılırlarına çıkan küçük bir İlhanlı birliğı bertaraf ettikten sonra Nişapur'a kadar geldiler ve bölgeyi yağmaladılar. Horasan valisi Emir Yasavul o sırada Mazenderan'da kışlamaktaydı. Bölge korumasız kaldığı için halk Çağataylar elinde oldukça sıkıntı çekmiştir. Çağatay saldırısı ve halkın çektiğı sıkıntıları haber alan İlhanlı hükümdarı oldukça öfkelenmiştir. Yönünü hemen Horasan üzerine çevirdi (18 Şubat 1314); ancak yolda Çağataylılar'm geri çekildikleri haberinin gelmesi üzerine . gitmekten vazgeçerek payitaht Sultaniye'ye doğru hareket etti. Horasan valiliğine de bu kez geleneğe uyararak, veliahd şehzade Ebu Said'i atadı. Ne var ki İlhanlı şehzadesinin Horasan'a gitmesi için daha epey zamanın geçmesi gerekecektir.<sup>12</sup>

Öte yandan Çağataylılar askeri hareketin yanında , siyasi alanda da İlhanlıları güç duruma sokacak faaliyetlere girişmişlerdi. İsen Büke Han . yıllardır İlhanlılar ile-bilhassa Kafkaslarda- sorunları olan Altın-orada hükümdarı Özbek'e destek ve cesaret vererek, rakibine karşı yeni bir cephe açmayı planlamaktaydı. Bu amaçla Altın-orada hükümdarı ile çok sıkı bir temas içine girmişti. Bunun yanında , İlhanlıların en büyük rakibi olan Memlükler ile de ittifak yapmanın yollarını arıyordu. Bu arayışlar sürerken . Anadolu'da İlhanlıları meşgul edebilecek düzeyde ciddi bir Türkmen ayaklanması vuku buldu. Karamanlıların başını çektiğı bu zümreler 1314 yılında Moğol zulmünü ortadan kaldırmak için isyan etmişler ve pek çok kenti de ele geçirmişlerdir. İlhanlılar bu isyan dolayısı ile Çağataylılara karşı -bir sürede olsa- harekete geçemeyeceklerdir. Bu ortam da Çağatayların Horasan'da yeniden faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır. Nitekim İlhanlı Sultanı Türkmenlerin itaat altına alınabilmesi için en seçkin birliklerinden 3 tümenini Emir Çoban komutasında Anadolu'ya sevk etmek zorunda kalmıştır. İlhanlıların en dirayetli komutanlarından olan Çoban, Anadolu'da hakimiyeti yeniden tesis edebilmek için 1 yıl uğraşmak zorunda kalacaktır. İlginçtir ki tam bu sıralarda bir Memlük kuvveti sınırı aşarak Malatya'ya kadar gelmiş ve

12-Kaşani, Tarih-i Olcaytu, s. 201-209; Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih,s.55.<sup>12</sup>

yörede ağır tahribatlar yapmıştır.<sup>13</sup> Bütün bu hareketler İlhanlılara karşı Çağatay-Memlük ittifakının veya ortak hareketinin varlığını -kısmen de olsa- doğrulamaktadır.

Diplomatik çabalarının İlhanlı ülkesinde yankı bulduğunu gören Çağataylar, bu konjektörü askeri alanda da tekrarlamayı denediler ve 1315 yılında bir kez daha İlhanlı topraklarına girdiler. Şehzade Kebek. Ya savur ve Davud Hoca'nın komutasında Amu Derya'yı geçen Çağataylılar hızla Horasan'a girdiler. İlhanlıların bölgede bulunan birlikleri de Horasan valisi Emir Yasavul komutasında Murgab'da toplandılar. Yasavul'un dışında, İlhanlı emirleri arasında. Emir Bucay. Dulday, Birimşalı ve Bedeşan hükümdarı Gıyaseddin Ali Şah da vardı. Murgab'dan hareket eden Emir Bucay komutasındaki bir kol, Şapurğan yakınlarında Çağataylılar'a rastladılar. Yapılan keşif sonunda düşmanın Belh tarafından gelmekte olduğu ve 60.000 kişilik bir kuvvete malik bulunduğu anlaşıldı. Emir Bucay derhal Murgab'a döndü ve durumdan Horasan valisi Emir Yasavul 'u haberdar etti. İlhanlı emirleri Çağataylılar ile savaşılıp-savaşılmama konusunu müzakere ettiler. Emir Bucay, kuvvetleri dağıtarak bir mevzi savaşının verilmesini önerirken. Emir Yasavul, askerlerine güvendiğini beyanla bu öneriyi kabul etmedi. Bu esnada Çağataylılar da Murgab'a ulaştılar. Emir Yasavul, İlhanlı ordusunu tanzim ederek savaş düzenine soktu ve Çağataylılara karşı saldırıya geçti. İki taraf arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Savaşa bizzat katılan Horasan Emiri bir sağa, bir sola koşarak askerlerine moral veriyordu. Ancak Yasavur'un çabaları sonucu değiştirmeye yetmedi. Çağataylıların üstün gücü ve sayısını gören İlhanlı askerlerinin çoğu daha başta savaş alanını terk etti. Güç dengesi o kadar kifayetsizdi ki Çağatayların her biri 7000 kişiden oluşan 7 sırasına karşın. İlhanlıların sadece 3000 kişilik bir sıra kuvveti vardı. Yine de İlhanlı emirleri savaş meydanını terk etmediler ve sonuna kadar savaştılar. Emir Yasavul, bir yarma hareketi ile son anda kurtulurken, düşman tarafından etrafı sarılan Bucay çarpışa-çarpışa şehit oldu. Bundan sonra İlhanlı avına çıkan Çağataylılar, 1000 kadarını öldürdüler ve bir o kadarını da esir aldılar(1315 yazı). Zaferden sonra , Horasan'da karşılırlarına çıkacak bir kuvvetin bulunmamasına karşın, Çağataylılar fazla ileri gitmediler. Herat ve Şapurğan havalisine yöneldiler. 14

Çağataylıların Horasan'ı ele geçirdiğini öğrenen İlhanlı hükümdarı, oğlu Ebu Said'i şöhretli emirler eşliğinde

13-Kaşani, Tarih-i Olcaytu,s. 146-147,169-172; Spuler, İran Moğollarının 126-128.<sup>13</sup> 14- Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih.s.56-60; Kaşani. Tarih-i Olcaytu,s.209-211. Kaşani'ye göre Çağataylıların daha fazla ileri gitmemelerinin sebebi, Moğol Büyük Kağanı'nın Türkistan'a saldırmasıdır. Ayrıca bak.. Grosset. Bozkır İmparatorluğu,s.325."

1315 yılı sonunda büyük bir ordu ile bölgeye gönderdi. Maiyetinde her biri diğerinden şöhretli Emir Sevinç, Emir Hasan. Emir Algı, Emir Çoban , Emir Şeyh Ali ve İrencen Noyan vardı. Şehzadenin gelmekte olduğunu öğrenen Emir Yasavul, ona sanma layık bir karşılama yaptı. Kafile Horasan'a henüz ulaşmıştıki Çağataylı şelizadelerin birinden ittifak teklifi aldı. O sırada Kebek ile bozuşmuş olan Yasavur güç durumdaydı ve tek kurtuluş yolunu İlhanlılara sığınmakla görüyordu. Bu amaçla Horasan valisi şehzade Ebu Said'e haber göndererek İlhanlı topraklarına geçiş izni istemiş, karşılığında da Çağatay'lara karşı ortak mücadele önermişti. Ebu Said teklifi hemen Sultan Olcaytu'ya ilettili. İlhanlı hükümdarı teklife gayet sıcak yaklaştı ve Çağatay şehzadesinin geçişine izin veren yarlığı çıkardı. Buna göre Yasavur, Belh ve Bedeşan'dan Kabil ve Kandahar'a kadar uzanan sahalara yerleştirilecek; eğer ihtiyaç hasıl olduğunda Ebu Said askerleri ile yardımına<sup>15</sup>koşacaktı

Yasavur un İlhanlılar tarafına geçmesi Çağataylıları oldukça sıkıntıya soktu ve güç durumlara düşürdü. Kebek. kardeşi Çağatay Hanı İsen Buka'ya tehlikeli girişimi arz etti ve ihanet içinde bulunan şehzadeyi ortadan kaldırmayı teklif etti. İsen Buka önceleri karşı çıktı ise de kardeşinin ısrarları karşısında pes etti. Varılan karara göre Yasavur ortadan kaldırılacak ve Maverünnehir'de bulunan ulusu Türkistan'a sürülecekti. Adamları vasıtasıyla kararı öğrenen Yasavur. şehzade Ebu Said'e haber göndererek yardım istedi. Ebu Said de bununu Sultan Olcaytu'ya bildirdi. İlhanlı hükümdarı Horasan'ın imdadına Emir Ali Kuşçu. Kurmuşu Emir Togay Gürkan ve Emir Tugay'ı kalabalık bir ordu ile gönderdi. Yardım kuvveti ulaşınca. Ebu Said hepsini Maverünnehir'e sevk etti. O sırada Yasavur ile Kebek bölgede savaş halinde idiler. İlhanlı yardım kuvvetlerinin gelmesi sonucunda Kebek mağlup oldu ve geri çekildi. Yasavur ise.zaferin ardından Maverünnehir'e girerek Tirmiz ile Semerkant arasında bulunan ulusunu alarak Amu Derya'dan geçirdi. Dönerken Kebek'e ait bölgeleri de yağmaladı. Elde ettiği ganimetleri de Horasan askeri arasında pay etti. Yasavur. kış şartları daha devam ettiği için ulusunu ilk etapta geçici olarak Murgap ve Şapurgan arasına yerleştirdi. Ancak tam bu sırada Kebek yeniden saldırıya geçince, Yasavur halkım Herat tarafına göçürmek zorunda kaldı. Halk soğuk, açlık ve yorgunluktan büyük sıkıntı çekti. Bir çoğu telef oldu veya Kebek tarafından katledildi. Çaresiz ve çok zor durumda kalan Yasavur, son çare olarak Sultan Olcaytu'ya baş vurdu ve uğradığı felaketi anlattı. Çağatay şehzadesini teselli eden İlhanlı hükümdarı

15- Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s.60-62: Kaşani, Tarih-i Olcaytu.s.212-215. Kaşani'de Yasavur kelimesi Yeysür<sup>15</sup> olarak geçer.; Spuler, İran Moğolları.s.\*130.

çıkardığı bir yarlıkla onun daha güvenli bir bölgeye, Amu Derya'dan Mazenderan'a kadar uzanan saha, naklini sağladı. Yasavur ve ulusu 1318 yılında İlhanlılara isyan edinceye kadar burada kaldılar. Ne yazık ki Sultan Olcaytu. Çağatay sorununu- çözecek kadar uzun yaşamadı. 1316 Aralık ayındaki ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ebu Said'i çok çetin bir dönem ve çok güç şartlar bekliyordu<sup>16</sup>

## SONUÇ

İlhanlılar, kurulduğu andan itibaren Çağataylılar ile çatışma içindeydiler. Dönem dönem temposu artan veya azalan bu mücadele makalemize bahis konusu olan Olcaytu Han devrinde özel bir önem kazandı. Sebebi de İlhanlılar da değil Türkistan da cereyan eden gelişmelerde ve Çağataylıların konumunun değişmesinde yatıyordu. Büyük Kağan'ın gölgesinde kaldıkları için önceleri bir türlü bağımsız davranamayan Çağataylılar, XIV. asrın başlarında kendilerine sürekli tahakküm eden Ögedeyliler'i ortadan kaldırarak Maverünnehir'den başka tüm Türkistan'a sahip olmuşlar, sınırlarını Kaşgar'a kadar uzatmışlardır. Aynı zamanda Büyük Kağanlığın gücünün giderek azalması-nihayet bir Çin devleti haline gelecektir- neticesinde de hemen asıl Moğol topraklarına da sahip olarak bağımsız davranmaya başladılar. Bu sahiyiet diğer Moğol uruğlarma karşı Çağataylılara, prestijin yanında güç ve zenginlik sağlamıştır. Tarihi ipek yolunun denetimi Çağataylıların eline geçmiştir. Daha sonra bu yolu takip eden Timur, batıda Akdeniz'e kadar uzanacaktır.<sup>1</sup>

XIV. yüzyılın başında Çağataylıların kazandığı bu etkinlik İlhanlılar açısından son derece vahim sonuçlara yol açmıştır. Bir kere , kuruluşundan beri Moğolistan'daki Büyük Kağanlardan destek ve himaye gören İlhanlılar şimdi bundan mahrumdular ve Kağana giden bütün yollar rakipleri olan Çağataylıların denetimindeydi. Olcaytu tahta geçer geçmez tehlikeyi fark etmiş ve Kağanlık ile aralarında engel olan rakiplerini sindirip tıkanan yolları açmak merkezle olan irtibatını kurma yollarını denemiş, bunda da bir nebze olsa başarılı olmuştur. Ancak oğlu Ebu Said zamanında Çağatay'lar tekrar üstün gelmişlerdir. Sonuçta da Moğolistan'daki merkezle irtibatı kopan İlhanlılar, yabancı oldukları ve müslüman kültürünün çok güçlü olduğu topraklar da süratle çözülmüşler ve eriyerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

16- Kaşani, Tarih-i Olcaytu,s.215-222; Hafız Ebru, Zeyl-i Camiüt-Tevarih.s.62-65; Grosset Bozkır İmparatorluğu, s. 3 26.<sup>16</sup>

17- Timur ve devri için bak.. İsmail Aka, Timurlular.TDV Yayım. Ankara 1995, s.8-49.<sup>17</sup>

Olçaytı Han döneminden itibaren yoğunluk kazanan İlhanlı-Çağataylı mücadelelerinin Anadolu Türk tarihi üzerine de (esirleri olmuştur. Bu dönemde İlhanlılar bütün dikkat ve enerjilerini doğu ya verdiklerinden . Anadolu'daki Türkmenler baskıdan kurtularak daha rahat hareket etmeye başlamışlar, bağımsızlık yolunda çok büyük mesafeler almışlardır. İlhanlılar bu harekete Timurtaş Noyan ile karşılık vermek istemişlerse de, aslında Timurtaş'ın faaliyeti de merkezi olmaktan çok Anadolu'ya bağlı hale gelmiş, gelişmeyi fazla etkilememiştir. Belki de Osmanlı'nın öne çıkmasına hizmet etmiştir.

